

Herstel helpt de terugkeer van natte duinvalleiplanten

KEES VERTEGAAL EN JACINTHA ELLERS

Het gaat goed met het herstel van natte duinvalleien in de Nederlandse duinen. Wat jarenlang slechts een droombeeld leek van wereldvreemde natuurbeschermers wordt nu op vele plaatsen langs de hele kust in de praktijk gebracht. Tientallen grotere en kleinere projecten zijn inmiddels uitgevoerd, en wellicht nog meer zijn in voorbereiding, mede dankzij de heilzame werking van enkele gerichte subsidieregelingen. Vrij veel van deze herstelprojecten liggen in de Noordhollandse duinen. De uitgestrekte, grotendeels verdroogde gebieden geven goede mogelijkheden voor herstel van natte duinvalleien.

De eerste herstelwerkzaamheden zijn al een aantal jaren geleden ter hand genomen: de oudste projecten zijn nu meer dan tien jaar oud. Best aardig dus om eens te kijken of het ook goed gaat met datgene waar het allemaal om begonnen was: herstel van de oorspronkelijke, zeer waardevolle plantengroei van onze natte duinvalleien.

Evaluatie

Van 24 herstelprojecten van natte duinvalleien langs de hele Nederlandse kust zijn vegetatiegegevens verzameld in een poging een - voorzichtig, voorlopig - antwoord te geven op die simpele vraag: levert het inderdaad "echte", belangrijke duinvalleiplanten op. De projecten bleken flink te variëren wat betreft begintoestand, toegepaste herstelmaatregelen en looptijd, zodat misschien ook indicaties konden worden gevonden voor factoren die bepalend zijn voor eventueel welslagen of mislukken. In veel gevallen konden gegevens van beheerders worden gebruikt, waarmee de vegetatieontwikkeling in de loop van de tijd wordt gevolgd ("monitoring") en die ons vriendelijk ter beschik-

king werden gesteld. Op andere plekken zijn in de zomer van 1992 aanvullende vegetatie-opnamen gemaakt. Van de 24 onderzochte projecten liggen er 12 in de Noordhollandse duinen (zie figuur 1). In totaal waren er in Nederland op dat moment, voor zover ons bekend, ongeveer 50 projecten uitgevoerd, waarvan ruim 20 in Noord-Holland. Bijgaand kaartje geeft een overzicht van lokaties en type herstelmaatregelen, zoveel mogelijk bijgewerkt tot en met dit jaar. Op de projecten bij de Moksloot op Texel en in de Grafelijkheidsduinen bij Den Helder wordt elders in dit nummer van DUIN uitgebreid ingegaan.

Wat is een "echte" natte duinvalleiplant?

De beginsituaties lopen in de verschillende projectgebieden uiteen van verlaten bouwland en sterk verruigde situaties tot volledig verdroogde valleien of (altijd al) droog duin. Vooral bij verruiging is de grens met normaal beheer soms vaag. In het onderzoek is uitgegaan van beginsituaties waar kenmerkende natte duinvalleiplanten niet of nauwelijks meer voorkwamen.

Meestal beslaan herstelmaatregelen slechts enkele hectaren; echt grootschalig herstel van bijvoorbeeld honderden ha duin is tot op heden - helaas - nog nergens van de grond gekomen.

Om te beoordelen of ook werkelijk de "juiste" planten terugkeerden, de kenmerkende en waardevolle doelsoorten van natte duinvalleien, hebben wij een lijst van "indicatoren" gemaakt. De criteria om op deze lijst van snoepjes te mogen zijn pittig: de soorten moeten alleen in deze specifieke milieuomstandigheden voorkomen, niet algemeen zijn (maximaal in ruim 10% van de Nederlandse uurhokken) en relatief veel voorkomen in de duinen (tenminste 30% van het totaal aantal uurhokken aan de kust). Vooral dit laatste blijkt een zware eis; om deze reden staan enkele bekende duinvalleisoorten, zoals welriekende nachtorchis en klein wintergroen niet eens op de lijst. Wel zijn het bijna allemaal soorten uit de FLORON-Rode Lijst.

Parnassia wel, harlekijn niet

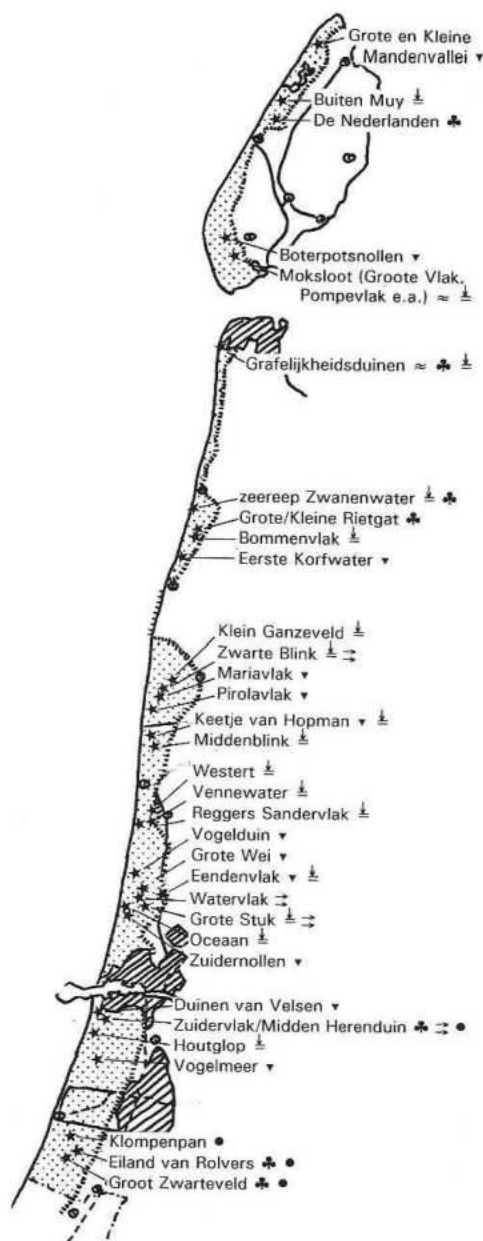
In de 12 Noordhollandse duinvalleiprojecten keren sommige indicatorsoorten, na uitvoering van de herstelmaatregelen, relatief makkelijk terug. Strandduizendguldenkruid, dwergzegge en drie-nerfzegge komen op de meeste onderzochte plaatsen (weer) voor. Dit zijn in de duinen net iets algemenere en minder kritische soorten, die in de meeste gebieden nog wel ergens te vinden waren. Meer aansprekend nog is de terugkeer van parnassia, rond wintergroen, noordse rus, knopbies, vleeskleurige orchis en moeraswespenorchis - zij het op minder plaatsen. Ook een aantal van de meest be-

Een plagproef in het Reggers-Sandervlak (foto: NV PWN).

Figuur 1: Een overzicht van herstelprojecten van vochtige duinvalleien in Noord-Holland.

- ≈ herstel waterhuishouding
- ★ begrazen
- maaien/klepelen
- ⊕ plaggen
- ▽ uitgraven + reliëf aanbrengen
- uitstuiven

Maar er zijn ook een aantal soorten die - vooralsnog - in geen enkel onderzocht gebied terugkeren. Opvallende achterblijvers zijn bijvoorbeeld bonte paardestaart, teer guichelheil, harlekijn, grote muggenorchis en groenknolorchis. Ook het ontbreken van zeer zeldzame soorten, die ook heel weinig voorkomen in nog intacte natte duinvalleien, hoeft geen verbazing te wekken.

Verspreiding als bottleneck

Natuurlijk is het voor een plantensoort gemakkelijker om zich weer te vestigen in een herstelde vallei, als hij twee valleien verderop nog voorkomt, dan wanneer afstanden van vele tientallen kilometers moeten worden overbrugd. Om de gevolgen van vestigingsproblemen enigszins te kunnen beoordelen is het herstel van soorten in verband gebracht met het min of meer recent voorkomen in de directe omgeving. Hiervoor is de simpele maat gebruikt van aanwezigheid na 1950 van een soort in hetzelfde uurhok (of: atlasblok) van 5 x 5 km volgens de Atlassen van de Nederlandse Flora. Het resultaat was verrassend: in bijna alle gevallen keerden soorten terug in uurhokken waar ze min of meer recent nog waren aangetroffen; herstel in een omgeving waar een soort na 1950 niet (meer) gevonden was kwam daarentegen maar een doodenkele keer voor.

Bij vergelijking tussen het aantal indicatorsoorten in een projectgebied en het aantal indicatorsoorten dat na 1950 in hetzelfde uurhok is gevonden, bleek hiertussen een duidelijk verband te bestaan: zie figuur 2. Naar ons idee is dit een duidelijke aanwijzing dat verspreiding naar geschikte groeiplaatsen na herstel een knelpunt kan zijn, ook voor op pionieren ingestelde soorten van natte duinvalleien. In de Grafelijkheidsduinen heeft men om deze reden maaisel (met zaad) uit valleien van het Zwanewater aangevoerd.

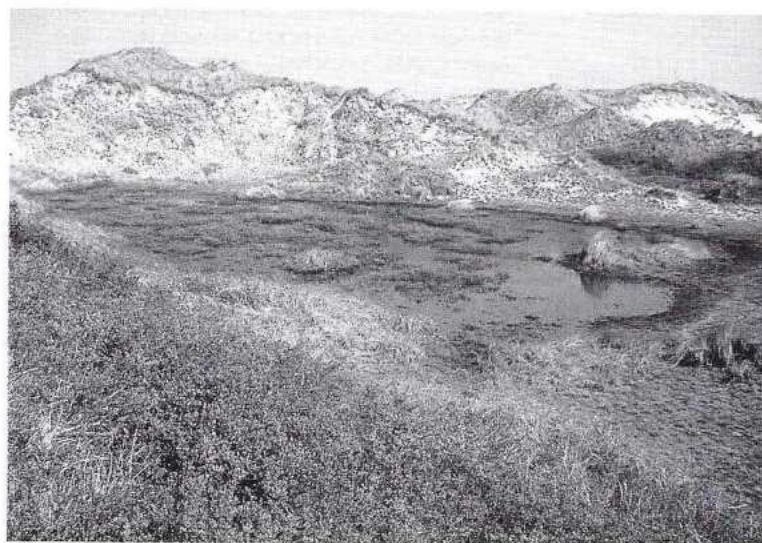
Hoe ouder hoe beter

Ook de "leeftijd" van een project is een belangrijke faktor bij herstel. Dankzij pionierwerk van met name Ger Londo, natuurontwikkelaar avant la lettre, en toevalligheden die leidden tot onbedoelde experimenten met valleierherstel, kon een aantal valleien worden bekeken waar maatregelen al enkele decennia geleden plaats hebben gevonden. Het oudste project in Noord-Holland is het Grote Vogelmeer in de Kennemerduinen.

Er blijkt een duidelijk verband tussen ouderdom en kwaliteit van het herstel, zoals afgebeeld in figuur 3. Waarschijnlijk speelt ook hierbij vestiging van soorten een belangrijke rol: hoe ouder een project, hoe groter de kans op vestiging door nieuwe soorten. Maar ook het wegebben van negatieve effecten van inrichtingsmaatregelen, die meestal een tijdelijke verstoring betekenen, en successie van pioniergezelschap naar soortenrijkere graslanden kunnen dit (deels) verklaren. Het beeld wordt overigens wat vertekend omdat enkele van de oudste

dreigde natte duinvalleisoorten, te weten verfbrem, dwergbloem, dwergglas, slanke gentiaan, dwerggras en armbloemige waterbies (categorie 1 en 2 op de Rode Lijst), wisten zich in één of twee gebieden te herstellen of te vestigen.

Veel natuurontwikkelingsprojecten zijn gericht op het herstel van vochtige duinvalleien (foto: Marc Janssen).

Boven: De moeraswespe-norchis kon op een aantal plaatsen terugkeren dank zij herstel van vochtige duinvalleien (foto: Hans Schouten).

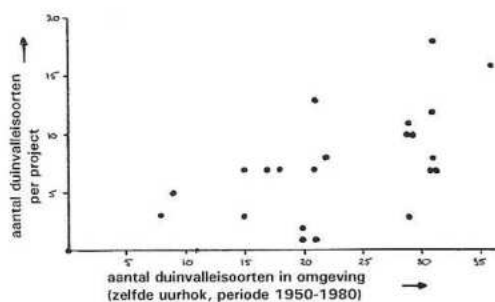
projecten liggen in duingebieden waar ook nu nog veel intacte natte valleien zijn.

Verschillen in rendement

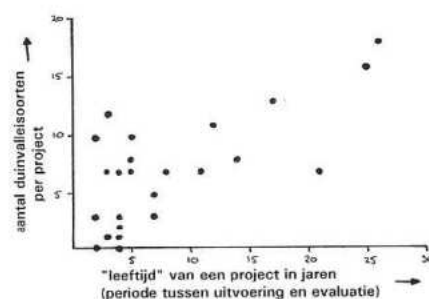
Tot de meest succesvolle (onderzochte) projecten in Noord-Holland behoren het Grote Vogelmeer in de Kennemerduinen, de Grote en Kleine Mandenvallei en de Boterpotsnollen, alle drie op Texel. Hier bestonden de herstelmaatregelen uit het uitgraven van verdroogd duin tot een diepte dat de valleien weer nat konden worden. In het beroemde geval van het Vogelmeer moest men zelfs in verschillende stappen achter het steeds lagere grondwater aan. Alleen in de Boterpotsnollen was weinig verlaging van het maaiveld nodig; hier werd en wordt geprobeerd van voormalig bouwland weer een natte duinvallei te maken.

In het Bommenvlak in het Zwanewater, het Reggers Sandervlak in het Noordhollands Duinreservaat en het Houtglop in de Kennemerduinen was de herstelmaatregel het afplaggen van de sterk vervuilde vegetatie en bovenste bodemlaag. Deze valleien waren al tamelijk nat of (recent) natter geworden door grondwaterstandstijging. Ook in deze gevallen zijn tot nu goede resultaten geboekt.

Figuur 2: Het verband tussen het potentieel aantal duinvalleisoorten (x-as) en het werkelijk gevonden aantal duinvalleisoorten.

Figuur 3: Het verband tussen de ouderdom van een herstelproject (x-as) en het aantal duinvalleisoorten.

Uitgraven en afplaggen zijn met uitstuiwen maatregelen, waardoor de plantengroei zich kan herstellen op kaal zand. Niet alleen in Noord-Holland maar ook elders waren dit soort maatregelen het meest succesvol. In enkele gevallen geeft ook maaien aardige resultaten. Begrazing wordt bij valleiherstel minder vaak toegepast en lijkt geen bijzonder goede resultaten op te leveren.

Voor bij oudere projecten scoren de "kaal-zand"-methoden gemiddeld beter dan maaien en grazen. Er komen zowel meer pioniersoorten als meer graslandsoorten terug.

De beginsituatie lijkt er meestal wat minder toe te doen, zolang de boel maar voldoende nat is of wordt. Uitstuiwing of uitgraven van droog of verdroogd duin doen het in ons onderzoekje in grote lijnen het best, maar ook met een fors verruigde vegetatie of zelfs bouwland als beginsituatie worden behoorlijke resultaten bereikt.

De konklusies over effectiviteit van maatregelen en kansrijkdom van beginsituaties in deze paragraaf dragen allemaal het predikaat "voorlopig". Voor "harde" wetenschappelijke bewijzen zijn er nog te weinig projecten bekeken.

Geduld, geduld, geduld

Herstel helpt. Milieu-omstandigheden kunnen worden gerepareerd en planten keren terug. Het gaat de goede kant uit. Maar wij zijn er nog lang niet. Resultaten tot nu toe zijn bemoedigend, maar tegelijk is ook duidelijk dat er nog flink wat haken en ogen zijn.

Voor een aantal meer kritische duinvalleisoorten biedt herstel vooralsnog geen soelaas, het aantal waardevolle soorten is per valleiproject gemiddeld nog laag - veel lager dan in natuurlijke valleien - en het totale oppervlak aan deels herstellende valleien is nog erg klein.

Toch lijkt het op dit moment het beste om door te gaan op de ingeslagen weg. Door projecten onderling te vergelijken wordt geleidelijk duidelijker wat van geval tot geval de beste inrichtingsmaatregelen zijn. Op dit punt valt nog wel het een aan ander aan onderzoek te verrichten.

Daarnaast kan wellicht extra rendement worden verwacht van uitbreiding en vergroting van herstelprojecten tot een schaal waarop natte valleien ook van nature functioneren. Maar het belangrijkste - en ook nog goedkoopste - is geduld. Herstelde gebieden hebben tijd nodig om de verstoring van maatregelen weer te boven te komen. Planten hebben tijd nodig om zich te verbreiden, sommige misschien bij de gratie van het kunnen nemen van vele kleine stapjes. Dat kleine beetje geduld zullen we toch moeten kunnen opbrengen, dan worden de meeste herstellende valleien - vanzelf - steeds mooier.

Dank aan drs. E.G.M. Louman (begeleiding onderzoekstage J. Ellers).

Drs. C.T.M. Vertegaal is zelfstandig ecologisch adviseur; drs. J. Ellers werkt als onderzoek(st)er in opleiding bij de Vakgroep Populatiebiologie, RU Leiden.

Literatuur

1. Ellers, J., 1992. Herstel en aanleg van natte duinvalleien. Een floristische evaluatie van 24 natuurontwikkelingsprojecten. Bureau D&K, Leiden.